

Kindi

Tarifler Üzerine

(Risâle fî hudûdi'l-eshyâ ve rusûmihâ)

Rahman Rahim olan Allah'ın adıyla

Allah'a hamdden sonra:

Ya'kûb el-Kindî der ki: Yüce Allah şana uzun ömürler versin, her iki dünyada mutlu kılsın ve salih kullarının en iyileriyle beraber etsin.

Sana tarifler üzerine bazı şeyler yazmam ve filozofların kitaplarında çokça kullanılan terimlerden söz etmem doğrultusundaki isteğini anlamış bulunuyorum. Değerli kardeş! Bilmelisin ki isteğini tam olarak yerine getirme konusunda gayretimi esirgeyecek değilim, fakat eşyanın tariflerini kuşatmak zor ve alışılmamış bir iştir. Ben sana anlamları açısından karışıklığa yol açan terimlerden söz edeceğim; zaten amacımız da budur. Allah sana uzun ömürler versin. Böylece, istediğini kısaca nasıl canla başla yerine getirdiğimi göreceksin.²¹³ [165]

el-İlletü'l-ülâ (İlk sebep): Yaratıcı, etkin, değişikliğe uğramayan [hareket etmeyen] ve her şeyin gâyesi olan varlık [Tanrı].

el-Akl (Akıl): Varlığın hakikatini kavrayan basit cevher.

et-Tabî'a (Tabiat): Hareketin ve onu takip eden sükûnun ilkesi. Tabiat nefsin ilk güçlerindedir.

en-Nefs (Nefis): Canlılık yeteneği bulunan ve organı olan tabîî bir cismin tamamlanmış hali. Denilmiştir ki nefis, bilkuvve canlılığa sa-

.....
213 Ebû Rîde'nin neşrinde bulunmayan bu kısım sadece Abdülemîr neşrinde mevcuttur; bkz. *el-Mustalahü'l-felsefî*, s. 189-190.

hip olan tabî bir cismin ilk yetkinliğidir. Ve yine denilmiştir ki nefis, kendiliğinden hareket eden akli [manevî] bir cevher olup birçok güce sahiptir.

el-Cırm (Cisim): Üç boyutlu olan her şey cisimdir.²¹⁴

el-İbdâ' (Yaratma): Bir şeyi yoktan meydana getirme. [166]

el-Heyûlâ (Şekilsiz ilk madde): Çeşitli şekilleri [form] kabul eden pasif güç.

es-Sûre (Sûret, şekil, form): Bir şeyi o şeyyapan özellik.²¹⁵

el-Unsur (Unsur, eleman): Maddî olan her şeyin özündeki madde.

el-Fi'l (Fiil): Etkiyi kabullenen konudaki [edilgindeki] etki. Denilmiştir ki fiil, hareket edenin kendisindeki harektir.²¹⁶

el-Amel (Amel): Düşünerek yapılan fiil.²¹⁷

el-Cevher (Cevher, töz): Kendi kendine yeterli olan; arazları taşıdığı halde kendisi değişmeyen, niteleyen değil nitelenendir. Bir görüşe göre cevher, oluş ve bozulmuş, oluş ve bozulmuş gibi her bir nesnenin öz cevherinde artışı gerektiren şeyi kabul etmeyendir. Öyle ki o artış bilindiği zaman, cevherin özüne dahil olmayan cüz'î cevherlerin her birine ârız olan şeyler de bilinmiş olur.²¹⁸

el-İhtiyâr (Seçme, ayırt etme): [167] Düşünme ve ayırt etme [gücünden] sonra gelen irade.

el-Kemmiyye (Nicelik): Eşitlik ve eşitsizliğe ihtimali olan nesne.

el-Keyfiyye (Nitelik): Benzerlik ve benzemezliği sağlayan özellik.

el-Muzâf (Nisbet olunan): Başkasının varlığı onun varlığına bağlı olan şey.

214 Filozof bir başka eserinde cismi şöyle tarif eder: Cisim en, boy ve derinlik olmak üzere üç boyutu olan bir niceliktir; bkz. Kindî, *Cisimsiz Cevherler Üzerine*, s. 239.

215 Kindî bir başka eserinde sûreti şöyle tarif etmektedir: Sûret, bir şey ister duyu, isterse akılla algılandığı, onu o şey yapandır; bkz. Kindî, *Cisimsiz Cevherler Üzerine*, s. 240.

216 Müellif bir başka yerde fiili şöyle tarif etmektedir: Fiil, etki edenin etkilenene ortaya çıkan etkisinden ibarettir; bkz. Kindî, *Gerçek ve Mecâzi Etkin Üzerine*, s. 197.

217 Filozof bir başka eserinde amelîşöyle tanımlar: Amel, etkin ortadan kalktıktan sonra etkisinin edilginde devam etmesidir; bkz. Kindî, *Gerçek ve Mecâzi Etkin Üzerine*, s. 198.

218 Cevherin tarifleriyle ilgili bu son kısım oldukça karmaşık da filozofun neyi kastettiği anlaşılmaktadır. Cevherin daha açık bir tanımı için bkz. Kindî, *Cisimsiz Cevherler Üzerine*, s. 240.

el-Hareke (Hareket): Bir nesnenin (*zât*) durumunun değişmesi.²¹⁹

ez-Zamân (Zaman): Hareketin saydığı [belirlendiği], cüzleri sabit olmayan [kararsız] süreç.²²⁰

el-Mekân (Mekân): Cismin sınırları [arası]dır. Bir görüşe göre, kuşatanla kuşatılan [cismin] son sınırlarının karşılaşmasından ibarettir.

el-İzâfe (Nisbet): Her birinin varlığı diğeri ile anlaşılabilen iki şey arasındaki ilişki (*nisbet*).

et-Tevehhüm (Fantezi, hayal): Maddesi ortadan kalktığı halde onun sûretini algılayan [hayalde canlandıran] psikolojik güç. Bir görüşe göre fantezi, tahayyülden ibarettir; bu da madde ortadan kalktığı halde onun sûretinin [hayalde] canlanmasıdır.²²¹

el-Hâss (Duyan güç): Maddesi ortadan kalktığı halde onun sûretini algılayan [hayalde canlandıran] psikolojik güç.²²²

el-Hiss (Duyu): Nefsin, duyu güçlerinden biri kanalıyla maddî varlıkların sûretini algılaması. Bir görüşe göre duyu, nefsin duyulur nesnelere algılayan gücüdür.

el-Kuvvetü'l-hassâse (Duyarlı güç): Her bir varlıkta -bedendeki organlarda ve dış dünyada- meydana gelen değişimin farkına varan güç.

el-Mahsûs (Duyulur nesne): Maddenin algılanan sûreti [form]. [168]

er-Reviyye (İç tercih): İçten geçen düşünceler²²³ arasında tercih yapma.

219 Kindî, başka eserlerinde hareketi daha ayrıntılı bir şekilde şöyle tarif eder: Hareket, herhangi bir değişimdir. Cismin merkezinin, cüzlerinin veya bütünüünün yer değiştirmesi, yer değiştirme hareketidir (*el-hareketü'l-mekâniyye*). Cismin yer değiştirmesi ya da merkezden çevreye olur ki, bu artma ve eksilme hareketidir (*er-rıbbıyye ve'l-izmihlâl*). Eğer cismin sadece nitelikleri değişirse bu dönüşüm hareketidir (*el-istihâle*). Cevherin değişmesi ise oluş ve bozulmuş hareketidir (*el-kevn ve'l-fesâh*); bkz. Kindî, *İlk Felsefe Üzerine*, s. 151; aynı ifade için bkz. Kindî, *Allah'ın Birliği ve Âlemin Sontuluğu Üzerine*, s. 209.

220 Bu terim bir başka yerde şöyle tarif edilmektedir: Zaman âlemin var oluş sürecidir; bkz. Kindî, *Allah'ın Birliği ve Âlemin Sontuluğu Üzerine*, s. 209.

221 Filozof bir başka eserinde bu güce *el-musavvire* adını vermekte ve şöyle tarif etmektedir: Tek tek nesnelere gayr-ı maddî formlarını bize kazandıran güçtür; bkz. Kindî, *Uyku ve Rüyaların Mâhiyeti Üzerine*, s. 252.

222 Filozof bir başka eserinde, duyu organları kanalıyla algılama yapan güce *el-his*, aracısız algılayan güce ise *el-musavvire* adını vermektedir; bkz. Kindî, *Uyku ve Rüyaların Mâhiyeti Üzerine*, s. 252.

223 Ebû Rîde 1950 yılında yayımladığı metinde bu kelimeyi *cevalir* şeklinde okumuş, fakat 1982'deki aynı basımda *havâtır* olarak tashih etmiştir. İkincisinin isabetli olduğunda kuşku yoktur.

er-Rızâ (Hoşnutluk): Müşterek bir isimdir, kızgınlık karşıtı olarak kullanıldığı gibi, [karşıt anlamı dikkate alınmadan] tek anlamlı (*ale'l-infirâd*) ve daha başka şekilde de kullanılır. Kızgınlık karşıtı kullanıldığında hoşnutluk, nefsin kanaat olunmayacak şeye kanaat etmesi anlamına gelir. Bu da bir olayın (veya duygunun) kanaati nefiste bir tür karşıt duygu olarak meydana getirmesiyle olur.

el-Fazâilü'l-insâniyye (İnsana ait faziletler): Bunlar insana ait güzel huylardır. Öncelikle ikiye ayrılırlar; biri nefiste, diğeri nefsin fonksiyonu olarak insan bedeninde ortaya çıkan davranışlardır. Nefisteki üç kısma ayrılır; biri bilgelik (*hikmet*), diğeri yiğitlik (*neccet*), öbürü de iffettir. Nefsin fonksiyonu olarak bedende ortaya çıkan da adalettir.²³⁶

el-Hikme (Bilgelik): Bu, düşünme gücüne ait bir fazilettir. Bilgelik küllî varlıkların hakikatini bilme ve bu bilgiyi hakikat doğrultusunda gerektiği gibi kullanmadan ibarettir.

en-Necde (Yiğitlik): Bu, üstün gelme gücüne ait bir fazilettir. Yiğitlik, yapılması gerekeni yapma ve önlenmesi gerekeni önleme hususunda ölümü göze almaktır.

el-İffe (İffet): Bedeni eğitmek için alınması gereken şeyleri edinmek, sonra bunları korumak ve benimseyip uygulamak, buna aykırı olanları yapmamak. [178] Bu üç hasletten her biri faziletler için [koruyucu birer] sur durumundadır. Faziletlerin biri ifrat, diğeri tefrit olmak üzere iki aşırı ucu vardır, bunların her biri itidalin [normalin] dışına çıkmak demektir. Çünkü itidalin dışına çıkmamanın tarifi, olumlu veya olumsuz anlamında normalin tam karşıtı durumdadır. İtidalden ayrılma rezilettir, bu da ifrat ve tefrit olmak üzere ikiye ayrılır. Düşünme gücünden kaynaklanan ve normale aykırı olan huylara gelince [hepsi de aldatma ve hile anlamına gelen] cerbeze, hile, müvârebe, mühâde'a ve benzeri huylardır.²³⁷

el-İ'tidâl (İtidal, normal olma): Felsefe açısından itidale gelince -yani normal karakter demek istiyorum- yiğitliğe göre üstün gelme gücünün normalin dışına çıkmasıdır ki bu itidalden sapmanın doğurduğu rezilettir. Bu da iki zıt kısma ayrılır; biri delice saldırganlık, öteki de korkaklıktır. İffet konusunda itidalin dışına çıkmaya gelince o da iffete aykırı bir rezilettir ve ikiye ayrılır; biri ifrat açısından olup üç kısımındır ve "tutku" (*hurs*) kelimesi hepsini ifade eder: a) Yeme ve içme

236 İfadenin kekremisi oluşu metindeki eksiklikten kaynaklanmaktadır.

237 Ebû Rîde metne *el-İhâmîs* kelimesini ilave ederek "beşinci huy" şeklinde anlamıştır.

tutkusu ki buna oburluk, düşkünlük ve benzeri isimler verilir. b) Zina-ya varacak derecede cinsî ilişkiye olan tutku. c) Kıskaçlık ve [179] çekşmeyi gerektirecek kadar bir şeye değer verme tutkusu. Tefrit açısından [anormallik] ise tembellik ve benzeri huylardır. Bütün bu psikolojik güçlere ait fazileti ifade eden itidal, "*el-adl*" [adalet] kelimesinden türemiştir. Aynı şekilde nefsin fonksiyonu olarak insanda ortaya çıkan bir takım davranışlar da adaletin yani iradenin başkasındaki tezâhürüdür. Başkası üzerinde nefsin fonksiyonları bu şekilde ortaya çıkar. Başkası üzerinde ortaya çıkan rezilet ise adaletle zıt olan zulümdür. O halde insana ait gerçek fazilet, biri insanın kendisine ait huylarda, diğeri de başkasını ilgilendiren tutum ve davranışlarda ortaya çıkar.

et-Tabî'a (Tabiat): Filozofların tabiat hakkındaki görüşleri: Filozoflar maddeye (*heyûlâ*), sürete ve tabii olan bütün varlıklara tabiat adını verdikleri gibi, sükûnete erdiren yönetime ve cisimlerdeki etken (*el-müdebber*) güce de tabiat derler. Tabiat konusunda Hipokrat'ın görüşü: Tabiat adı insan fizyolojisi, insan fizyonomisi, bedeni yöneten güç ve nefsin hareket gücü olmak üzere dört anlama gelir.

İlmü'n-nücûm (Astroloji): Astrolojinin tarifi: Yıldızların hareket gücünün bilinen zamanı, kendi zamanını ve gelecekteki belirli bir zamanı göstermesidir.

el-Amel (Amel): Etkin'in (*fâil*) hareketi sona erdikten sonra eserinin kalmasıdır.

el-İnsâniyye (İnsanlık): Hayat, düşünme (*nutk*) ve ölümden ibarettir.

el-Melâikiyye (Meleklik): Hayat ve düşünmeden ibarettir.

el-Behîmiyye (Hayvanlık): Hayat ve ölümden ibarettir.

Allah seni mutlu kılsın, işte tarifler üzerine kısaca söylenecek söz bundan ibarettir. Allah'tan seni bütün kötülüklerden korumasını ve her türlü iyilikte başarılı kılmasını dilerim.²³⁸

238 Bu hatime kısmı sadece Abdülemîr'in neşrinde vardır; bkz. *el-Mustalahü'l-felsefi*, s. 203.

len hepsini bilir demektir. Bundan ötürü bilge kişiler insana "küçük âlemi" adını vermişlerdir. 6. Konusu itibarıyla: "Felsefe, insanın gücü ölçüsünde ebedî ve küllî olan varlıkların hakikatini, mâhiyet ve sebeplerini bilmesidir" diye tarif edilmiştir. [174] {Yani} bu âlemde şânı yüce Yaratıcı ile akıl âlemi hakkında soru sormak [felsefenin temel görevidir]. Eğer sözkonusu âlemde bir şey varsa onun hakkında sorulacak sorunun cevabı nedir? O [akıl] bedendeki nefis gibi bir şey midir? {Yani} nefis olmadan bedeni yönetmek mümkün olmadığı gibi, beden üzerindeki etkisi görülmeden de nefsi bilmek mümkün değildir. Görünen âlem de böyledir, görünmeyen bir âlem olmadan onu yönetmek mümkün değildir. Görünmeyen âlemi bilmek de ancak bu âlemde onun varlığını gösteren [düzen] ve eserlerle mümkün olur.²³⁴

el-Hilâf (Başkalaştırma): Varlığa başkalık veya başka [niteliği] veren.

el-Gayriyye (Başkalık): Akıl cevheri sayesinde [birbirinden] ayrılma [temâyüz etme]. Mesela konuşan [düşünen] konuşmayandan, insan attan başkadır. [175] Başkalık, [nesnelerin birbirinden] ayrılmasını sağlayan herhangi bir niteliktir. Bu başkalık ya bir veya iki nesnede (*zât*) olur. Mesela sıcak olan bir nesnesoğuduğunda, nesnenin kendisinde bir değişme olmadığı halde durumunda bir başkalık meydana gelmiştir. İki nesne arasındaki başkalağa da sıcak ve soğuk olan sular örnek gösterilebilir. İkisi de su olduğu halde birinin sıcak, diğerinin soğuk olması başkalağı sağlayan faktördür.

eş-Şekk (Şek, şüphe): İki önerme hakkında ortaya çıkan zannı hoş karşılamamakla beraber, bu zandan dolayı hüküm verememe durumu.

.....

234 Kindî bir başka kitabında: "Felsefe, insanın gücü ölçüsünde varlığın hakikatini bilmesidir" diyerek yukarıdaki tarife yakın bir tarif yapmaktadır; bkz. Kindî, *İlk Felsefe Üzerine*, s. 1. İki, üç ve altı numara ile gösterilen tarifler Eflâk'un'a aittir. İki numara ile zikredilen tarifi Ebû Bekir er-Râzî ve Farabî tarafından benimsendiği görülmektedir; bkz. Ebû Bekir er-Râzî, *Filozofça Yaşama (es-Siretî'l-felsefiyye)* (trc. Mahmut Kaya), *Felsefe Arşivi*, sy. 27, İstanbul 1990, s. 192-201; Fârâbî, *Felsefe Öğreniminden Önce Bilişmesi Gereken Konular* (trc. Mahmut Kaya), *Felsefe Arşivi*, sy. 26, İstanbul 1987, s. 185-192. Dördüncü tarif Arist'o'ya, beşincisi ise Sokrat'a aittir. Patristik devirde ve İslâm tercüme döneminde felsefe metinleri üzerine yazılan şerh ve tefsirlerin giriş kısmında, okuyucuyu bilgilendirmek amacıyla genellikle bu tariflere yer verilmekteydi. Ebu'l-Ferec İbn Tayyib'in (ö. 1034) Porphyrius'un *İsâgûcî'sine* yazdığı tefsir bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir; bkz. *Tefsiri Kıtâbî İsâgûcî*, Beyrut 1975, s. 17-24.

el-Hâtîr (Hatıra gelen duygu, düşünce): Esintinin (*es-sânîh*) sebep olduğu [gelip geçici duygu ve düşünce].

el-İrâde (İrade): Bunun sebebi hatıra gelen şeylerdir.

el-İsti'mâl (Kullanım, eylem): Bunun sebebi iradedir. Bazen eylem daha başka düşüncelerin (*huturât*) sebebi olabilir. Bu, Yaratıcı'nın fiili olan sebepleri gerektiren bir devirdir [totoloji]. Bundan dolayı diyoruz ki: Şânı yüce Yaratıcı bazı yaratıklarını bazıları için fikir [ve ilham] kaynağı yapmış, bazısının bazısından çıkmasını sağlamış ve bazısını bazısı kanalıyla hareketli [değişken] kılmıştır.

İrâdetü'l-mahlûk (Yaratıkların iradesi): Hatıra gelen düşünceyi eyleme doğru eğilimli kılan psikolojik güç.

el-Mehabbe (Sevgi): Nefsin isteyip aradığı; varlığın birleşmesini sağlayan gücü tamamlayan. Denilmiştir ki sevgi, nefsin kendisine cebettiği şeyle nefsin arasında bir haldir. [176]

el-İşk (Aşk): Aşırı sevgi.

eş-Şehve (Şehvet, arzu, istek): Bu, biyolojik gücün arzusu ve bu gücün gelişmesinin sebebi...²³⁵ Şehvet, duyulur (*madîd*) olana karşı gösterilen iradedir. Denilmiştir ki şehvet, bedende eksileni artırmak ve fazla olanı eksiltmek üzere infî'âlî bir şevktir. İnfî'al derken bununla biz, bir şeyin düşünce ve temyiz gücüne göre cereyan etmesini kast ediyoruz.

el-Ma'rife (Tutarlı görüş): Sarsılmayan görüş.

el-İttisâl (Kesintisiz): Sonların [sınırların] birleşmesi.

el-İnfisâl (Kesintili): Kesintisizin zıddı.

el-Mülâzeka (Yapışma): İki cismin bir cismi aralarında [sıkıştırıp] tutması.

el-Gazab (Öfke): Kızgınlıktan dolayı kalpteki kanın galeyana gelmesi.

el-Hıkd (Kin): Ömür boyu ruhta sönmeyen öfke.

ez-Zahl (İntikam duygusu): İntikam almak için fırsat kollamaya sevkeden kin. "ez-Zahl" ismi Yunanca'da gizlilik ve gözetme anlamına gelen kelimedenden türemiştir.

ed-Dıhk (Gülme): Kalbdeki kanın normal safılıkta olması; sevincini ortaya koyacak kadar ruhun huzur bulması. Aslında gülme tabii bir fiildir. [177]

.....

235 Burada cümlelerin gelişyle bağdaşmayan birkaç kelime ihmal edildi.

- el-Mümâsse (Teğet): Ardarda gelen iki cismin arasında ne kendi yapılarından ne de başkasından kaynaklanan, duyu gücünün [dahil] algılayamadığı bir şey.²³¹ Teğet, iki cismin ortak bir çizgide son bulmasıdır.
- es-Sadık (Dost): O bir insandır, o da sensin; ne var ki senden başkası [olduğu sanılır]. Dost canlı bir varlık ve anlamının dışında kullanılan bir isim.²³² [171]
- ez-Zann (Zan): Bir şeyin dış görünüşüne bakarak onun hakkında karar verme. Bir görüşe göre, kadının kendi kararını değiştirmesini mümkün kılacak kadar delil ve isbata dayanmayan gerçek dışı karar ve açıklama.
- el-Azın (Kararlılık): Bir işi işlemek üzere verilen kararda direktme.
- el-Yakîn (Kesin bilgi): Önermenin isbatlanmasıyla birlikte düşüncenin doyuma ulaşması.
- ed-Darb (Çarpma): İki sayıdan birini diğeriyle çarpma.
- el-Kısme (Bölme): İki sayıdan birini diğeriyle bölme; sayının bir kısmını [diğer] bir kısmına veya başka bir sayıya bölme.
- et-Tıbb (Tıp): Artırmak ve eksiltmek sûretiyle insan vücudunu iyileştirmeyi ve sağlığını korumayı amaçlayan sanat.
- el-Harâre (Sıcaklık): Cevheri [maddesi] aynı olan şeylerin toplanmasının [birleşmesinin] ve cevheri farklı olanların ayrılmasının sebebi.
- el-Bürûde (Soğukluk): Cevheri [maddesi] farklı olan şeylerin toplanmasının ve cevheri aynı olanların ayrılmasının sebebi.
- el-Yebs (Kuruluk): Bir şeyin kendi varlığı tarafından kolay, başkasının varlığı tarafından zor kuşatılır olma sebebi.
- er-Rutûbe (Yaşlılık): Bir şeyin başkasının varlığıyla kolayca birleşme, kendi varlığı tarafından zor kuşatılır olma sebebi.
- el-İnsinâ' (Katlanma): İki tarafın öne ve arkaya doğru yaklaşması.
- el-Kesr (Kırılma): Maddenin (*heyûlâ*) birçok küçük parçaya ayrılması.
- ed-Dağd (Sıkışma): Maddenin (*heyûlâ*) cüzlerinin iki sebepten ötürü birbirine girmesi. Bu ya maddenin cüzlerinin bir etki [172] sonucunda birbirine yaklaşıp yerleşmesi için sıkışmasıdır ki buna sık-

231 Bu tarife göre teğet, Meşşâî felsefedeki "mekân" gibi metafizik bir kavramdır.

232 Filozof, dost teriminin anlamı konusunda oldukça karamsar gözükmektedir. Bu ifade: "İnsanın gerçek dostu yine kendisidir" özdeyişini hatırlatıyor.

ma (*âsr*) denir. Veya kap dolunca [içine koınan maddenin kendi ağırlığıyla] birbirine [yaklaşıp] yerleşmesidir ki buna da sıkma (*âsr*) adı verilir.²³³

- el-İncizâb (Çekilme; dürülüp katlanır olma): İstenilen yöne çekilip katlanır olma, elbise gibi; herhangi bir yerinden çeken kimse onu istediği yönde çekip dürebilir.
- er-Râiha (Koku): Bir cismin içinde saklı bulunan, cismin gücünün [bazı niteliklerinin] de kaymış olduğu havanın [dışarı] çıkması.
- el-Felsefe (Felsefe): Eskiler felsefeyi birkaç şekilde tarif etmişlerdir: 1. Adından türetilmiş tarife göre: "Felsefe, hikmet sevgisidir." Çünkü feylesof seven anlamındaki "fîla" [filos olacak] ile hikmet anlamına gelen "su-fa" dan [sofia olacak] oluşmuş birleşik bir kelimedir. 2. Felsefeyi [pratikteki] etkisi açısından tarif ederek demişlerdir ki: "Felsefe, insanın gücü yettiği ölçüde yüce Allah'ın fiillerine benzemesidir." Bununla, insanın tam anlamıyla faziletli olmasını kastetmişlerdir. 3. Yine etkisi açısından tarif ederek demişlerdir ki: "Felsefe, ölümü tercih etmektir." Onlara göre iki çeşit ölüm vardır; biri ruhun (*nefs*) bedeni kullanmayı terketmesidir ki bu tabii ölümdür. İkincisi arzulan öldürmektir. İşte onların ölümden kasıtları budur; çünkü fazilete giden yol arzuları öldürmekten geçer. Bundan ötürü eskilerin önde gelenleri lezzetin kötü (*şer*) olduğunu söylemişlerdir. Zorunlu olarak nefsin [173] biri duyu, diğeri de akıl olmak üzere iki kullanım [gücü] bulunduğuna göre, insanların lezzet dedikleri duyu algısına hitap eden şeydir; dolayısıyla duyu lezzetleriyle meşgul olmak akıllı kullanmamak demektir. 4. Felsefeyi [diğer ilimlerin] sebebi olması açısından tarif ederek: "Felsefe, sanatların sanatı ve hikmetlerin hikmetidir" demişlerdir. 5. "Felsefe, insanın kendini (*nefs*) bilmesidir" diye de tarif etmişlerdir. Bu, derin ve son derece değerli bir ifadedir. Sözelimi ben, varlık ya cisimdir ya değildir, diyebilirim. Cisim olmayan ya cevher veya arazdır. İnsan ise cisim, nefis ve arazlardan ibarettir. Nefis cisim olmayıp cevher olduğuna göre, insan kendi varlığını tanıyınca cismi de arazlarıyla birlikte tanımış olur. Ayrıca ilk arazi ve cisim olmayan cevheri de bilmiş olur. O halde bunları bi-

233 Metinde maddenin parçalarının gerek dışardan yapılan bir etkiyle, gerekse kendi ağırlığıyla sıkışması sıkma anlamına gelen 'âsr'la ifade edilmişse de cümlelerin gelişinden bunların farklı terimlerle karşılanması gerektiği anlaşılmaktadır. Türkçe'de ise birincisini "sıkışma", ikincisini de "yerleşme" kelimeleriyle karşılamak dil mantığı bakımından daha uygun düşmektedir.

er-Re'y (Zayıf görüş): Söz ve kitapta [yazıda] temellendirilmemiş bir görüşten (*zan*) ibarettir. Bir yoruma göre, değişmesi mümkün olmakla beraber, nefsin çelişik olan iki şeyden birine inanmasıdır. Diğer bir görüşte ise kadî'nin verdiği hüküm geçerli olmakla birlikte, ona karşı duyulan zandır. O halde görüş, zannın devam etmesi durumudur.

el-Müellef (Birleşik): Aynı tabii şeylerden oluşup birleşen; özelliğin tarif edilene delâleti gibi delâlet. Bir görüşe göre cinsleri aynı, tarifleri farklı olan şeylerden meydana gelen birleşme durumu.

el-İrâde (İrade): Kendisiyle seçeneklerden birinin kastedildiği güç.

el-Mehabbe (Sevgi): Varlığın birleşme sebebi.²²⁴

el-İkâ' (Usûl, ritim): Sesin zaman bakımından uygun ve benzer aralıklara ayrılması işi.

el-Ustukuss (Eleman): Bir şeyin olduğu, çözümlü dağılınca yine kendisine döndüğü; kendisinde bilkuvve oluş bulunan şey [bilkuvve aktif olan]. Cismi oluşturan unsur; cisimdeki en küçük şey.

el-Vâhid (Bir): Bilfiil olan, bazen arazla da nitelenendir.²²⁵ [169]

el-İlm (İlim): Varlığın hakikatini bilme.

es-Sıdk (Doğruluk): Olana olumlu, olmayana da olumsuz ifadede bulunma. Doğru ya bir şeyin bir şeye ait olduğunu isbat veya bir şeyin ona ait olduğunu inkârdır.

el-Kizb (Yalan): Olmayana olumlu, olana da olumsuz ifadede bulunma.

el-Cizr (Kök): Bir sayı kendisiyle çarpıldığı zaman çarpımı sağlayan çarpan onun köküdür.

el-Garîze (Garize): Canlılığı sağlamak üzere kalbde bulunan doğal bir durum.

el-Vehm (Vehim): Bir şey hakkında olumlu veya olumsuz karar verememe durumu.

el-Kuvve (Kuvvet): Açıkta olmayan fakat kendisinde bilkuvve bulunduğu şeyde açığa çıkması mümkün olan.

el-Ezelî (Ezelî): Yok olmayan ve varlığını sürdürmek için başkasına muhtaç olmayan. Varlığını sürdürmek için başkasına muhtaç ol-

224 Bu tarif, varlıkta her türlü oluş ve bozuluşu sevgi ve nefret teorisiyle açıklayan Empedokles'in görüşünü hatırlatmaktadır.

225 Filozof burada hakiki Bir ile mecâzî bir arasındaki farka işaret ediyor olmalı.

mayanın sebebi (*illet*) yoktur, sebebi olmayan ise ebedî olarak vardır.²²⁶

el-İlelü't-tabî'iyye (Tabii sebepler): Tabii sebepler dördtür: 1. Bir şeyin kendisinden meydana geldiği (şey), yani onun maddesi. 2. Bir şeyi o şey yapan süreti [form]. 3. Bir şeyin hareketinin [değişiminin] ilkesi olan sebep. 4. Etkin'in edilgin üzerindeki etkisini niçin yaptığını bildiren [gâye] sebep.²²⁷

el-Felek (Felek): Madde ve süreti olup ezeli olmayan.

el-Muhâl (İmkânsız): Çelişik olan iki şeyi aynı zamanda, aynı kısımda ve aynı ilişki içinde bir şeyde toplamak. [170]

el-Fehm (Anlama): Amaçlananı bütünüyle kavramayı sağlayan güç.

el-Vakt (Vakit): İş [ve eylem] için takdir edilen sınırlı zaman.

el-Kitâb (Kitap, yazı): Sesleri [ifadeleri] ayırmak, düzenlemek ve açıklamak için tasarlanan belli bir şeyi yapma.²²⁸

el-İctimâ' (Birleşme, toplanma): Sevginin doğal sonucu.

el-Küll (Bütün): Parçaları birbirine benzeyen ve benzemeyenleri ifade eden ortak terim.

el-Cemî' (Hep): Parçaları birbirine benzeyenleri ifadeye özgü bir terimdir.²²⁹

el-Cüz' (Parça): Bütünün içinde bulunan.

el-Ba'z (Kısım): Topluluğun içinde bulunan.²³⁰ Bunların hepsi [son dört terim] uygunluk ölçüsünde kategorilerden her birine yüklenir.

.....

226 Filozof bir başka yerde "Ezeli" yi şöyle nitelemektedir: Ezeli öyle bir varlıktır ki onun hakkında mutlak olarak yokluk söz konusu değildir. Ezelinin varlığının öncesi yoktur ve varlığını sürdürmesi başkasına bağlı değildir. O, sebepsiz varlıktır. Ezeli olan için konu, yüklem, etkin ve sebep yoktur; bununla, onun varlığının bir amacı yoktur demek istiyorum; bkz. Kindî, *İlk Felsefe Üzerine*, s. 148.

227 Kindî başka bir eserinde dört sebebi daha açık olarak şöyle ifade eder: Her sebep ya maddî ya sürî [formel] ya etkin (*fâil*) -ki bununla hareket ettireni kastediyorum- ya da tamamlayıcı sebeptir -bununla da bir şeyin oluşundaki amacı kastediyorum; bkz. Kindî, *İlk Felsefe Üzerine*, s. 140.

228 Bu ifade kitaptan çok yazının tarifine uygun düşmektedir.

229 Filozof bir eserinde: "el-Cemî", benzer parçalardan oluşan bütünlüğü [topluluğu] ifade etmez... O, farklı yapıdaki nesnelerin oluşturduğu topluluktur..." diyerek buradakinin tam zıddı bir tanımlamada bulunmaktadır; bkz. Kindî, *İlk Felsefe Üzerine*, s. 150.

230 Kindî bir başka yerde *el-cüz'* ile *el-ba'z* terimleri arasındaki farka işaret ederek der ki: Cüz', bütünü oluşturan ve onu eşit ölçüde bölünen ifade eder. Ba'z ise bütünü (*kitil*) oluşturmeyen ve onu eşit ölçüde bölmeyen demektir; bkz. Kindî, *İlk Felsefe Üzerine*, s. 159.

hip olan tabii bir cismin ilk yetkinliğidir. Ve yine denilmiştir ki nefis, kendiliğinden hareket eden aklı [manevî] bir cevher olup birçok güce sahiptir.

el-Cırm (Cisim): Üç boyutlu olan her şey cisimdir.²¹⁴

el-İbdâ' (Yaratma): Bir şeyi yoktan meydana getirme. [166]

el-Heyûlâ (Şekilsiz ilk madde): Çeşitli şekilleri [form] kabul eden pasif güç.

es-Sûre (Sûret, şekil, form): Bir şeyi o şey yapan özellik.²¹⁵

el-Unsur (Unsur, eleman): Maddî olan her şeyin özündeki madde.

el-Fi'l (Fiil): Etkiyi kabullenen konudaki [edilgindeki] etki. Denilmiştir ki fiil, hareket edenin kendisindeki harekettir.²¹⁶

el-Amel (Amel): Düşünerek yapılan fiil.²¹⁷

el-Cevher (Cevher, töz): Kendi kendine yeterli olan; arazları taşıdığı halde kendisi değişmeyen, niteleyen değil nitelenendir. Bir görüşe göre cevher, oluş ve bozuluşu, oluş ve bozuluş gibi her bir nesnenin öz cevherinde artışı gerektiren şeyi kabul etmeyendir. Öyle ki o artış bilindiği zaman, cevherin özüne dahil olmayan cüz'î cevherlerin her birine ârız olan şeyler de bilinmiş olur.²¹⁸

el-İhtiyâr (Seçme, ayırt etme): [167] Düşünme ve ayırt etme [gücünden] sonra gelen irade.

el-Kemmiyye (Nicelik): Eşitlik ve eşitsizliğe ihtimali olan nesne.

el-Keyfiyye (Nitelik): Benzerlik ve benzemezliği sağlayan özellik.

el-Muzâf (Nisbet olunan): Başkasının varlığı onun varlığına bağlı olan şey:

.....

214 Filozof bir başka eserinde cismi şöyle tarif eder: Cisim en, boy ve derinlik olmak üzere üç boyutu olan bir niceliktir; bkz. Kindî, *Cisimsiz Cevherler Üzerine*, s. 239.

215 Kindî bir başka eserinde sûreti şöyle tarif etmektedir: Sûret, bir şey ister duyu, isterse akılla algılsın, onu o şey yapandır; bkz. Kindî, *Cisimsiz Cevherler Üzerine*, s. 240.

216 Müellif bir başka yerde fiili şöyle tarif etmektedir: Fiil, etki edenin etkilenende ortaya çıkan etkisinden ibarettir; bkz. Kindî, *Gerçek ve Mecâzi Etkin Üzerine*, s. 197.

217 Filozof bir başka eserinde ameli şöyle tanımlar: Amel, etkin ortadan kalktıktan sonra etkisinin edilginde devam etmesidir; bkz. Kindî, *Gerçek ve Mecâzi Etkin Üzerine*, s. 198.

218 Cevherin tarifıyla ilgili bu son kısım oldukça karmaşık da filozofun neyi kastettiği anlaşılmalıdır. Cevherin daha açık bir tanımları için bkz. Kindî, *Cisimsiz Cevherler Üzerine*, s. 240.

el-Hareke (Hareket): Bir nesnenin (zât) durumunun değişmesi.²¹⁹

ez-Zamân (Zaman): Hareketin saydığı [belirlediği], cüzleri sabit olmayan [kararsız] süreç.²²⁰

el-Mekân (Mekân): Cismin sınırları [arası]dır. Bir görüşe göre, kuşatanla kuşatılan [cismin] son sınırlarının karşılaşmasından ibarettir.

el-İzâfe (Nisbet): Her birinin varlığı diğeri ile anlaşılan iki şey arasındaki ilişki [nisbet].

et-Tevhüm (Fantezi, hayal): Maddesi ortadan kalktığı halde onun sûretini algılayan [hayalde canlandıran] psikolojik güç. Bir görüşe göre fantezi, tahayyülden ibarettir; bu da madde ortadan kalktığı halde onun sûretinin [hayalde] canlanmasıdır.²²¹

el-Hâss (Duyan güç): Maddesi ortadan kalktığı halde onun sûretini algılayan [hayalde canlandıran] psikolojik güç.²²²

el-Hiss (Duyu): Nefsin, duyu güçlerinden biri kanalıyla maddî varlığının sûretini algılaması. Bir görüşe göre duyu, nefsin duyulur nesnelere algılayan gücüdür.

el-Kuvvetü'l-hassâse (Duyarlı güç): Her bir varlıkta -bedendeki organlarda ve dış dünyada- meydana gelen değişimin farkına varan güç.

el-Mahsûs (Duyulur nesne): Maddenin algılanan sûreti [form]. [168]

er-Reviyye (İç tercih): İçten geçen düşünceler²²³ arasında tercih yapma.

.....

219 Kindî, başka eserlerinde hareketi daha ayrıntılı bir şekilde şöyle tarif eder: Hareket, herhangi bir değişimdir. Cismin merkezinin, cüzlerinin veya bütünüünün yer değiştirmesi, yer değiştirmehareketidir (*el-hareketü'l-mekâniyye*). Cismin yer değiştirmesi ya merkeze ya da merkezden çevreye olur ki, bu artma ve eksilme harekettir (*er-rubûv ve'l-izmilâle*). Eğer cismin sadece nitelikleri değişirse bu dönüşüm hareketidir (*el-istihâle*). Cevherin değişmesi ise oluş ve bozuluş hareketidir (*el-kevn ve'l-fesâd*); bkz. Kindî, *İlk Felsefe Üzerine*, s. 151; aynı ifade için bkz. Kindî, *Allah'ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine*, s. 209.

220 Bu terim bir başka yerde şöyle tarif edilmektedir: Zaman âlemin var oluş sürecidir; bkz. Kindî, *Allah'ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine*, s. 209.

221 Filozof bir başka eserinde bu güce *el-musavvire* adını vermekte ve şöyle tarif etmektedir: Tek tek nesnelerin gayr-ı maddî formlarını bize kazandıran güçtür; bkz. Kindî, *Uyku ve Rüyanın Mâhiyeti Üzerine*, s. 252.

222 Filozof bir başka eserinde, duyu organları kanalıyla algılama yapan güce *el-his*, aracısız algılayan güce ise *el-musavvire* adını vermektedir; bkz. Kindî, *Uyku ve Rüyanın Mâhiyeti Üzerine*, s. 252.

223 Ebû Rîde 1950 yılında yayımladığı metinde bu kelimeyi *cevahir* şeklinde okumuş, fakat 1982'deki aynı basımda *havâtır* olarak tashih etmiştir. İkincisinin isabetli olduğunda kuşku yoktur.